

ABDURAUUF FITRATNING PEDAGOGIK QARASHLARI

Mirzaliyeva Zarinabonu Jahongir qizi

Muqimiy nomidagi Qo'qon Davlat Pedagogika Instituti talabasi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Turkiston jadid ma'rifatparvarlari Abdurauf Fitratning adabiyotdagi faoliyati va bu sohada oz bo'lsada o'z bo'lsada hissa qo'shgani, uning Munozara asaridagi pedagogik qarashlari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: axloqiy qoida, tarbiya, Turkiy guliston yoxud axloq, fikr tarbiyasi, barkamol inson, pedagogika, insonparvarlik, xulq tarbiyasi. Bu davrning ochiq fikrli yoshlaridan biri – Abdurauf Fitrat edi. Bu shaxs Buxoro tarixlari ichida eng qobiliyatli va fozillardan edi.

Sadriddin Ayniy

Asrimiz boshlarida xalqimiz tarixida yangi davr – Milliy uyg'onish, o'zlikni anglash boshlanadi. Bu harakatni boshida jadidlar turdilar. Jadidlar yangilik tarafdorlari va targ'ibotchilari sifatida maydonga chiqdilar. Turkiston jadidchilik harakatining namoyondalari ma'rifatparvar kishilar edi. Ma'rifatparvar keng ma'noda bilim tarqatuvchi kishilar hisoblanadi. Siyosiy ma'noda ma'rifatparvarlik millatni ozodlikka olib chiqish va milliy davlatchilik g'oyalarini ilgari surish bilan ifodalanadi. Shuning uchun xalqni ozodlikka ozodlikka eltuvchi yo'l bu – xalqni ma'rifatli qilish deb bildi. Shu jumladan, Cho'lpon, Fitrat, Abdulla Qodiriy singari jadidlar ijodiga nazar tashlasak, ularning o'z asarlari bilan mustamlaka sharoitida yashayotgan millatga nima kerakligini baland ovoz bilan aytganlarini ko'ramiz. Ular qoloqlik va nodonlikka, zulm va zo'ravonlikka qarshi, milliy birlik va taraqqiyot, erk va hurriyat uchun kurashning qudratli quroli ma'rifat ekanini anglab yetganiga guvoh bo'lamiz. Jadid mutafakkiri Fitratning shu davrlarda yaratilgan va XX asr boshi publisistikasining, dramachiligining nodir namunalaridan bo'lib qolgan «Rahbari najot», «Oila», «Begijon», «Mavludi sharif», Abo Muslim «Munozara» kabi asarlari yuqoridagi fikrizmiga namuna bo'la oladi. aks etgan. Bu asarlar ichida eng durdonasi va o'sha davrda usuli jadid maktablarining zarurati hamda buxorolik islohotchilar bilan qadimchilar o'rtasidagi tortishuvlarga nuqta qo'yitish uchun adib tomonidan yozilgan asar «Munozara» edi. U 1909- yilda nashr qilingan. Bu asarda tarixiy taraqqiyotning ikki pog'onasida turib qolgan din va dunyo, jamiyat va ma'rifat haqida ikki xil qarashga ega bo'lgan ikki kishining bahsi asosiga qurilgan

edi. “Munozara” asari Buxoro amirligida ta’qiqlab qo’yilishiga qaramasdan, turli yo’llar bilan Buxoroga olib kelinib, keng tarqaladi. Dastlab “Munozara” asari 1911-yilda Hoji Muin Shukrulloh o’g’li tarjimasida “Turkiston viloyatining gazetasi” da, bosib chiqilgan, keyinchalik esa, 1913- yilda Behbudiy so’zboshisi bilan alohida kitob holda nashr qilingan. . Bu asarning ilk tadqiqotchisi va nashr etuvchisi Mahmudxo’ja Behbudiy bo’lgan. Behbudiy bu asarning o’sha paytdagi zamon uchun eng muhim bo’lgan xususiyatlarini ta’kidlab, shunday deydi: “Usuli jadida maktablarni nafli va fununi zamoniya tahsilining buxoriylar uchun luzumi to’g’risida farangi afandi ila mudarris buxoriy janoblarini oralarida bo’lgan bahs va suhbat- “Munozara” isminda bir risola shaklinda forsiy tilg’a tab’ va nashr bo’lubdur. Bizda ko’zdun kechurdukki, haqiqatan buxoriylar uchun nofe’dir. Farangiy va mudarris tilidan bu muhim bahslik risolani tahrir etuvchi vahmi zoing’a arzi tashakkur qilarman, inshoollo, bu risola buxoriylarni uyg’onmoqig’a bois bo’lub, “Munozara” muharririni rahmat ila yod etarlar”¹.

“Ulug’ yunon faylasufi Aflotun asarlari uslubida ya’ni suhbat-bahs uslubida yozilgan ya’ni suhbat-bahs tarzida yozilgan bu asarda faqatgina buxoro emas balki butun Sharq xalqlari shu jumladan Turkistindagi ta’lim tizimiga e’tibor berilib o’tiladi. Asarning nomlanishidan ham anglashilganidek, farangi va buxorolik mudarris bahs-munozara qiladi. Munozara “usuli qadim” va “usuli jadid” maktablari xususida ketsa ham, asarda Buxoro amirligining ma’naviy- ma’rifiy, ta’limiy-tarbiyaviy ahvolidan tashqari, ziyoli ulamolar qatlamining jaholat botqog’iga botganligi, amirlik aholisining naqadar nochor, qashshoqlikda kun kechirishi, amirlikning mustamlakaga aylanib qolganligi va bularga Buxorodagi amirlik tuzumi va Rossiya hukumatining zulmi sabab bo’layotganligi farangi va mudarrisning munozarasi asosida ochib berilgan. Diniy va dunyoviy bilimga ega bo’lgan, dunyo ko’rgan, hattoki, musulmon dinidan xabardor bo’lgan farangi mudarrisning ilmsizligi, johilligidan hayratga tushib, musulmon farzandlarining taqdiri shunday mudarrislar qo’liga tushib qolganligidan afsuslanadi. Mudarrisning oddiy dunyoviy bilimlardan ham xabarsiz kishi ekanligini farangining “Sizning yurtingizda jug’rofiyo o’qimaylarmi?”²- deb bergan savoliga mudarris: “Men bir mudarris bo’lsam, kechalari kitob ko’raman, kunduzlari dars aytaman. Qachon qo’lim tegibdiki, munday hikoyat kitoblarni o’qisam” – deb bergan javobidan ham bilish mumkin. Mudarris dunyo svilizatsiyasidan, taraqqiyotidan xabarsiz, hatto jug’rofiya ilmi haqida ham tasavvurga ega emas. Mudarrisning fikricha: “Hamma ilimli bo’lishi

¹ Mahmudxo’ja Behbudiy “Munozara” haqida. – Turkiston viloyati gazetasi- 1911- y, 29-sentyabr, 73-son

² Fitrat. Tanlangan asarlari. I jild. - T., Ma’naviyat. 2000 – 47-95 b

mumkin emas. Agar hamma olim bo‘lib ketsa, boshqa ishlar egasiz qoladi.” Demak, hamma ilm bilan mashg‘ul bo‘lsa, boshqa kasblar qolib ketadi va dunyo xarob bo‘ladi. Fitrat farangi tilidan ilmning qudratini, katta kuchga ega ekanligini ta’kidlaydi: “Ilmdirki, Amriqo vahshiylarining qaynashini ushbu darajadagi takomul va buyuklik martabasiga yetkazgan. Ilmdirki, Eron zaminida ziyolilarni yo‘q qilmoqchi bo‘lg‘an ikki otni tanazzul va zillat chohiga qulatg‘an...” Farangi Buxoro o‘tmishda mustaqil, ikki million aholiga ega ekanligini, Amir Muzaffarning mag‘lubiyatidan so‘ng, xalqi uch baravar, yer maydoni o‘n baravarga kamayib ketganligini va Rossiya mustamlakasiga aylanib qolganini, bu jaholat, g‘aflat, ilmsizlik davom davom etaversa, Buxoranoning ahvoli xarob bo‘lishini aytib o‘tadi. Farangining bu so‘zlari mudarrisni ham vahimaga soladi. “Birodar, meni vahimaga qo‘ydingiz, so‘zlaringizning haybatidan jonim tan qolibidan chiqib, parvoz etib ketishiga oz qoldi. Azbaroyi xudo, ayting, bizning ilojimiz nima? Bu dardi bedavoning chorasi qaysi? Qayerg‘a boraylik? Nima qilaylik? Qaysi tuproqni boshimizga sochaylik? Qachon bu falokat holatidan va istiqbol mushkulliklaridan dimog‘imizga xalos bo‘lishlik bo‘yi yetib keladi”. Mudarrisning bunday savollariga javoban, farangi bu jaholat, ilm-ma‘rifatsizlik, g‘aflat, qaramlikdan qutilishning birdan bir yo‘li “usuli jadid” maktablarini ochish ekanligini aytadi. Farangi “usuli jadid” maktabi “usuli qadim”dan keskin farq qilishini, ular o‘rtasidagi farqlarni birma bir sanab o‘tadi. “Usuli jadid” maktablarining afzalliklarini, vaqt kam sarf etilishini, binobarin, ayollar tahsil olishi uchun ham ayni muddao ekanligini, ayollar ta‘lim olsagina, ularning qo‘lida tarbiya topayotgan yosh avlod ham ilmi bo‘lib yetishishini aytib o‘tadi. Buxoroning jaholat botqog‘iga botib, ilmsizlik, zulm avj olib ketgan bu ahvolidan qutulishning yagona yo‘li, najot yo‘li- yangi jadid maktablarini ochib, yangi tahsil usulini joriy qilish edi. Fitrat yurtdoshlarini g‘aflat uyqusidan uyg‘onishga chaqiradi, yevropaliklar yangi-yangi kashfiyotlar qilayotganda, ular bilan qadambaqadam harakat qilishga chorlaydi. Bularga erishish uchun ilm-ma‘rifatga keng yo‘l ochish va yangi jadid maktablarini kengaytirish zarur ekanligini ta’kidlaydi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, jadidchilik Turkiston yoshlarining milliy, madaniy ijtimoiy uyg‘onishda va ravnaqida asosiy omil bo‘lib xizmat qildi. Zamonning dolzarb masalalarini, hayotning muammolarini ijtimoiy-siyosiy, madaniy-ma‘naviy yo‘l bilan yechish yo‘llarini jadidlar o‘z maqola va asarlarida ko‘rsatganlar. Yoshlarni o‘qishga, bilim olish va ishlab chiqarishjarayoniga jalb etish, madaniy-ma‘naviy saviyatini yuksaltirishga chorlaydi. Jahon taraqqiyoti yutuqlarini Turkistonga olib kelish istagida ulardan Vatan uchun xizmat qiladigan

yetuk olimlar, sanoat va qishloq xo'jaligi sohalarining zamonaviy bilimdon, mutaxasislari, madaniyatboblari yetishib chiqib, ular yurtini obod, farovon etishlariga ishonganlar. "Munozara" asarida ham, yangi jadid maktablarining eski tahsil usulidan farqlarini, afzalliklarini, mamlakat taraqqiyoti, xalq ravnaqi uchun naqadar zarur ekanligini, Buxoro amirligini jaholat botqog'idan qutulishi, bahs-munozaralari yordamida ochib beradi. Bu asar Buxoro uchun chuqur ahamiyat kasb etdi va yangi usuldagi jaded maktablarining yana ochilishiga turtki bo'li.

Yosh avlod haqida tarbiyasi haqida gapirganimizda, Abdurauf Fitrat bobomizning mana bu fikrlariga har birimiz, ayniqsa, endi hayotga kirib kelayotgan o'g'il-qizlarimiz amal qilishlarini juda-juda istar edim: "Xalqning aniq maqsadi sari harakat qilishi, davlatmand bo'lishi, baxtli bo'lib izzat-hurmat topishi, jahongir bo'lishi yoki zaif bo'lib xorlikka tushishi, baxtsizlik yukini tortishi, e'tibordan qolib, o'zgalarga tobe va qul, asir bo'lishi ularning o'z ota-onalaridan bolalikdan olgan tarbiyalariga bog'liq"-deya ta'kidlaydi Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mahmudxo'ja Behbudiy "Munozara" haqida. – Turkiston viloyati gazetasi-1911-y, 29-sentyabr, 73-son
2. Fitrat. Tanlangan asarlari. I jild. - T., Ma'naviyat. 2000 – 47-95 b
3. A.Z.Validiy To'g'on, Bugungi turk eli Turkiston va yaqin tarixi, 1-jildi, 2-nashri, Istanbul, 1981,586-bet.
4. Abdurauf Fitrat. Chin sevish, T, 1996, 44-46-betlar.
5. "Turkiston viloyatining gazetasi", 1910, 39 son.